

פרשת מקץ תשע"ג

וירדו אחי יוסף

חלום פרעה מתגשם: וְהָרָעַב הָיָה עַל כָּל פְּנֵי הָאָרֶץ... וְכָל הָאָרֶץ בָּאוּ מִצְרַיִם לְשָׂבֹר אֶל יוֹסֵף. גם בבית יעקב מתארגנים לרדת מצרימה לשבור בר, כפי שמתואר בתחילת פרק מב:

וַיֵּרָא יַעֲקֹב כִּי יֵשׁ יְשָׁבֵר בְּמִצְרַיִם וַיֹּאמֶר יַעֲקֹב לְבָנָיו לָמָּה תִּתְּרָאוּ וַיֹּאמְרוּ הִנֵּה יְמֵעֲתִי כִּי יֵשׁ יְשָׁבֵר בְּמִצְרַיִם רָדוּ יְשָׁמָה וְיִשְׁבְּרוּ כִּנּוּ מִיָּשָׁם וְנִזְוִיָּה וְלֹא נָבוֹת.

לא ברור שהרעב הגיע בפועל גם לבית יעקב כפי שעולה מדרשת חז"ל במסכת תענית (דף י ע"ב):

"ההולך ממקום שאין מתענין למקום שמתענין - הרי זה מתענה עימה. ממקום שמתענין למקום שאין מתענין - הרי זה מתענה ומשלים. שכח ואכל ושתה - אל יתראה בפני הצבור ואל ינהיג עידונין בעצמו, שנאמר: ויאמר יעקב לבניו למה תתראו. אמר להם יעקב לבניו: אל תראו עצמכם כשאתם שבעין לא בפני עשו ולא בפני ישמעאל כדי שלא יתקנאו בכם."

ומפרש שם רש"י:

"אל תראו עצמכם שיש לכם חיטים הרבה. ולא הלכו אלא בשביל דבר זה, שלא להתראות בפני בני עשו, שהיו צעורים ורעבים."

האחים לא ירדו למצרים בגלל שבביתם לא היה אוכל, אלא כדי לא להתראות בפני בני עשו, שהיו צעורים ורעבים. רעיון זה מופיע גם בפרוש רש"י בפרשתנו:

"למה תתראו - למה תראו עצמכם בפני בני ישמעאל ובני עשו כאילו אתם שבעים. כי באותה שעה עדיין היה להם תבואה."

רמב"ן מקשה על רש"י:

"לא הבינותי, שאין בני ישמעאל ובני עשו עתה בארץ כנען, ולמה לא יאמר שלא יראו את עצמן שבעים בפני בני ארץ כנען?"

אולם בעיקרון הוא מפרש כרש"י:

"ואולי היו בני ישמעאל ובני עשו באים מארץ אחוזתם אל יוסף לשבור, והיו באים דרך ארץ כנען עוברים עליו, ואמר להם שלא יראו עצמן שבעים בפניהם, כי יחשדוהו שיש ליעקב תבואה, ויבואו אליו לאכול עמו לחם בביתו ואם כן מה שאמר ונחיה ולא נמות טעם אחר הוא, הזהירם להיות נשמרים במעט אשר בידם ושילכו לקנות ממנו שלא ימותו כאשר יתום הלחם אשר בידם."

סיום דבריו נותן אפשרות פרוש נוספת: אמנם עדיין יש תבואה בבית יעקב, אולם היא פוחתת והולכת ויש צורך לקנות מיוסף שלא ימותו כאשר יתום הלחם אשר בידם. ר' אליהו מזרחי (רא"ם) מתייחס לפרושי רש"י ורמב"ן:

"בפרק קמא דתענית פירש רש"י... ולא הלכו אלא בשביל שלא להתראות בפני בני עשו שהם שבעים, שבאותה שעה עדיין היה להם תבואה. וכן נראה ממה שלא ירדו למצרים לקנות אלא אחר תוכחת אביהם במאמר למה תתראו, וממה שלא ירדו לקנות בר אלא אחר שעברו משנות הרעב יותר משנה וחצי, שהרי בפעם השנית לירידתם אמר להם יוסף כי זה שנתים הרעב (מה, ו). ומפני שכל אנשי ארץ כנען היה להם תבואה כמותם הוצרכו רבותינו ז"ל לומר שפירוש אל תראו עצמכם שבעים הוא לבני עשו וישמעאל השוכנים סביבות ארץ כנען, שלא היה להם תבואה כאנשי כנען. ויהיה פירוש; ונחיה ולא נמות, שיהיו שומרין אותו שבידם וילכו לקנות אחר, שלא ימותו ברעב בכלות הבר שבידם, כמו שפירש הרמב"ן ז"ל."

אבל מה שפירש: ואולי היו בני ישמעאל ובני עשו באים מארץ אחוזתם אל יוסף לשבור, והיו באים דרך ארץ כנען עוברים עליו ואמר להם שלא יראו עצמם שבעים בפניהם, כי יחשדו שיש ליעקב תבואה ויבואו אליו לאכול לחם בביתו, הוא תמוה מאד, כי ארץ אדום וארץ מצרים שתיהן בדרומה של ארץ כנען הן,

כמבואר מגבולי הארץ, והבאים מארץ אדום לארץ מצרים אין לו לעבור בארץ כנען. ועוד שבגמרא תעניות אמרו בהדיא: כדי שלא יתקנאו עליו, לא כדי שלא לאכול עמו לחם, כדעת הרמב"ן ז"ל, וכן אמרו בתנחומא: אל תצאו ובידכם פרוסות מפני התרעומת."

הרא"ם דוחה את הסבר רמב"ן (ואולי היו בני ישמעאל ובני עשו באים דרך ארץ כנען עוברים עליו) ואם כן קושיית רמב"ן (שאין בני ישמעאל ובני עשו עתה בארץ כנען) במקומה עומדת. מהר"ל ב"גור אריה" אינו מתייחס ישירות לקושיית רמב"ן, אולם ייתכן שיש בדבריו יישוב:

"ומאחר כי עשו וישמעאל אחים לכם, יאמרו לכם; וחי אחיך עמך, ולפיכך היו יראים מפני עשו וישמעאל ולא מאנשי כנען."

לדבריו החשש איננו שבני עשו וישמעאל יעברו "במקרה" אצל יעקב ובניו, אלא הם יעשו זאת בכונה תחילה לקבל סיוע, בטענת וחי אחיך עמך.

הערה היסטורית-מוסרית מקורית מופיה בדברי "כלי יקר" על הפסוק (דברים פרק ב, פסוק ג): וְנָסַב אֶת הָאֵת הָרַשָּׁעִי יָמִים רַבִּים... רַב לָכֵם סֵב אֶת הָהָר הַזֶּה פָּנּוּ לָכֵם צָפֹנָה:

"רבים אומרים כי פסוק זה נוקב ויורד עד תהום ויש בו רמז לשעה ולדורות. וענין סיבוב זה שילכו סחור לכרם ה' צב-אות לא יקרבו כי ימים רבים לישראל שהיו נדים ונעים סביבו ולא יותן לישראל כח עליהם עד מדרך כף רגל עד שיבוא מי שנאמר בו ועמדו רגליו ביום ההוא על הר הזיתים (זכריה יד ד). וכל זמן שישראל הולכים סחור סחור נאמר להם פנו לכם צפונה, ודרשו בזה אם הגיע שעתו של עשו הצפינו עצמכם (דברים רבה א יט). וענין הצפנה זו נראה לי שאם ימצא האיש הישראלי בגלות החל הזה איזו הצלחה זעיר שם אז יטמינו ויצפינו הכל בפני עשו כי אין לך אומה שמתקנאת בישראל כמו עשו, כי לדעתם הכל גזולה בידם מהם מן ברכת יעקב אבינו שלקח ברכותיו של עשו במרמה, וכן יעקב צוה לבניו למה תתראו (בראשית מב א) פירש רש"י בפני בני ישמעאל ועשו כאילו אתם שבעים כי שניהם סוברים שיצחק גזל הצלחת ישמעאל, ויעקב גזל הצלחת עשו על ידי השתדלות, על כן צוה דוקא על עשו פנו לכם צפונה שלא יתקנא בכם, וזה היפך ממה שישראל עושין בדורות הללו בארצות אויביהם כי מי שיש לו מנה הוא מראה את עצמו במלבושי כבוד ובתים ספונים וחשובים כאילו היו לו כמה אלפים ומגרים האומות בעצמם ועוברים על מה שנאמר פנו לכם צפונה. ומנהג זה הוא ברבת בני עמינו והוא המסבב את כל התלאה אשר מצאתנו. והמשכילים יבינו ליקח מוסר."

מבין השיטין של דבריו, ניתן להבין מדוע חשש יעקב דווקא מבני עשו וישמעאל, ולא משאר עמי כנען. גישה דומה מופיעה בדברי ר' אלחנן וסרמן ("קובץ שעורים" חלק ב סימן מז) בדברו נגד לימודים כלליים

"ובעיקר הגדול הזה, נשתבשו מאד במדינתם (גרמניה), שהחשיבו לימודים חיצוניים כמו לימוד התורה, כי סבורים היו דכמו שצריך ללמוד תורה לשמה כן צריך ללמוד לימודים חיצוניים לשמן, אפילו אינן צריכים לו לאומנותו, והראיה שכן דעתם, שהרי דורשין מעצמן - ולא מפני חוק השלטון - מהרבנים שיהיו דוקטור לפילוסופיה, ועל פי דעת תורה נהפוך הוא, שכמו שצריך ללמוד תורה לשמה, כן בשארי לימודים צריך ללומדן דוקא שלא לשמן אלא לעשותן קרדום לחפור בהן, ותוצאות השיבוש הזה שהשוו במדרגה אחת לימוד חכמה חיצונית ללימוד התורה - רע ומר מאד, כי המתלמדים להיות רבנים לבד שהם צריכים לחפש הוראת שעות להתפרנס, עוד צריכים לילך לאוניברסיטה, ותורתם אימתית תהא נעשית? והתורה חוגרת שק שהכניסו צרתה לביתה למען הרעימה... והגורם לשיבוש זה במדינתם היה על יד נגיעה, שהיו סבורים כי אם יתקרבו להגוים להשתוות להם תקטן שנאתם לישראל, וטעו גם בזה טעות גדולה, כי אדרבא עיקר סיבת השנאה לישראל בדורותינו הוא מפני שעברנו על עצת אבינו הזקן למה תתראו, ודי למבין."

בחזרה לדברי הרא"ם: בניגוד להצעתו שכל אנשי ארץ כנען היה להם תבואה כמותם, טוען ר' יעקב סלניק (תלמיד רמ"א ומהרש"ל) בספרו "נחלת יעקב":

"נראה לי דלא היה לבני כנען תבואה, ואפילו הכי לא היו מתייראים () מהם, לפי שהיו דרים ביניהם, וגם שנפל פחדם עליהם ממעשה שכם."

בשונה מרש"י ורמב"ן, רשב"ם טוען שגם לבני יעקב לא היתה תבואה:

"למה תתראו בפני האנשים שיש לכם תבואה כל צרככם שאתם מתעכבין כאן, ואין לכם תבואה, וכל העם יורדים מצרימה לקנות תבואה ואתם יושבים ומתראים כאילו יש לכם."

היינו: כמו לכל העולם, גם להם כבר לא היתה תבואה. הביטוי **וַיֵּרָא יַעֲקֹב כִּי יֵשׁ שָׂבֵר בַּמִּצְרִים** אומר דרשני, שהרי הדבר היה מפורסם שכן **כָּל הָאָרֶץ בָּאוּ מִצְרִימָה לְשֹׁבֵר אֶל יוֹסֵף**, או בלשון רש"י: **"ומהיכן ראה, והלא לא ראה אלא שמע"**. זהו מן הסתם המקור לדרשה במדרש בראשית רבה (צא / ו):

"וכי במצרים היה יעקב שראה תבואה במצרים, שאמר הכתוב: וירא יעקב כי יש שבר במצרים, והלא אמר לבניו ויאמר הנה שמעתי? אלא מיום שנגנב יוסף נסתלקה רוח הקודש ממנו ורואה ואינו רואה ושומע ואינו שומע. ומפני מה לא נאמר יש אוכל במצרים, שאמר הכתוב כי יש שבר במצרים, והלא כבר נאמר ותרעב כל ארץ מצרים, ומה תלמוד לומר יש שבר? אלא אל תהי קורא יש שבר אלא יש סבר, שראה באספקלריא שסברו במצרים. ואיזה זה? זה יוסף."

האחים יוצאים אפוא למצרים כשהמטרה הרשמית היא שבר=אוכל, אולם מתחת לפני השטח המטרה היא שבר=סבר; אפשרות מציאת יוסף והשבתו אל אביו. לכן, כשהאחים יוצאים לדרכם תוארם הוא: **וַיֵּרְדּוּ אֶחָי יוֹסֵף עֶשְׂרֶה לְשֹׁבֵר בְּרַם מִצְרָיִם**, וכך נדרש שם במדרש (בהמשך פסקא ו):

"וירדו אחי יוסף. בני ישראל צריך המקרא לומר? אלא בתחילה לא נהגו בו אחווה ומכרוהו, ולסוף מתחרטין ואומרים אימתי נרד למצרים נחזיר את אחינו לאביו. וכשאמר להם אביהם לירד למצרים, נתנו כולם דעת אחת להחזירו."

ואכן, האחים פוגשים את יוסף, אולם לא באופן שהם תכננו, אלא בדרך שהתווה יוסף. הם מנסים להתעלם מן העין, כפי שמרומז בפסוק:

וַיֵּבֹאוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל לְשֹׁבֵר בְּתוֹךְ הַבָּאִים כִּי הָיָה הָרָעָב בְּאֶרֶץ כְּנָעַן.

ומפרש רש"י:

"בתוך הבאים - מטמינין עצמן שלא יכירום לפי שצוה להם אביהם שלא יתראו כולם בפתח אחד אלא שיכנס כל אחד בפתחו."

מקור דברי רש"י הוא בבראשית רבה (צא / ב):

"ויאמר יעקב לבניו למה תתראו - אמר להם: אל תוציאו בידכם פרוטות, ואל תכנסו כולכם בפתח אחת מפני העין."

ובהמשך שם (פיסקא ו):

"ויאמר לבניו למה תתראו - אמר יעקב לבניו: אתם גיבורים, אתם נאים, אל תכנסו בשער אחד ואל תעמדו במקום אחד שלא תשלוט בכם עין הרע."

[לכאורה צריך עיון, מדוע רש"י בפרשו לפרק מב פסוק א, מציע שלשה הסברים ל**לָמָּה תִּתְּרָאוּ**, ואינו מזכיר גם פירוש זה, למרות שהוא רומז לו בפסוק ה.]. נסיון האחים לא להתבלט אינו מונע מהם ל"התגלות" ולהיות מובאים אל יוסף:

וַיֹּסֶף הוּא הַשְּׁלִיטָה עַל הָאָרֶץ הוּא הַמְשִׁיבִיר לְכָל עַם הָאָרֶץ וַיֵּבֹאוּ אֲזוּי יוֹסֵף וַיִּשְׁתַּחֲוּוּ לוֹ אֲפִים אֶרֶצָה.

דווקא משום שיוסף הוא ה**שְּׁלִיט** על ה**אָרֶץ** לא הגיוני שהוא יפגוש באופן אישי כל מי שמגיע למצרים, ואיך, אם כן, דווקא אחיו מגיעים אליו? מדרש בראשית רבה (צא / ו) מרחיב במקום שקיצרה התורה:

"אף יוסף יודע היה שאחיו יורדין למצרים לשבור אוכל. מה עשה? הושיב שומרים על כל הפתחים ואמר להם: ראו כל מי שנכנס לשבור אוכל כתבו שמו ושם אביו. לערב הביאו פתקים, ועשו כך. כיון שבאו בני יעקב כל אחד ואחד נכנס בשער שלו וכתבו את שמותם. לערב הביאו לו הפתקים. זה קורא ראובן בן יעקב ואחד קורא שמעון בן יעקב ואחד לוי וכן השוערים כל אחד שלו. מיד אמר להם יוסף: סתמו את האוצרות ופתחו אוצר אחד ונתן שמותם לבעל האוצר ואמר לו ראה כשיבואו האנשים אלו לידך תפוש אותם ושגר אותם לפני. עברו שלשת ימים ולא באו מיד נטל יוסף שבעים גיבורים מבית המלך ושגר

בשבילם לבקש אותם בשוק הלכו ומצאו אותם בשוק של זונות. ומה טיבן בשוק של זונות? אלא אמרו: אחינו יוסף יפה תואר ויפה מראה שמא בקובה הוא ותפשו אותן והביאום לפני יוסף."

לפי המדרש יוסף יודע היה שאחיו יורדין למצרים ולכן ארגן את האירועים כך שהאחים יובאו לפניו רמב"ן בפרשו (פסוק ו) מציע תשובה אחרת לשאלה זו:

"איננו ראוי שיהיה השליט על הארץ, משנה למלך מצרים, מוכר לכל אחד סאה או תרקב מן התבואה ולכן נתעוררו בזה רבותינו... ועל דרך הפשט יתכן שהיו באים לפניו מכל הארצות, והוא שואל וחוקר עליהם - ומצוה לפקידים: תמכרו לאנשי עיר פלונית כך וכך תבואה ממין פלוני. והוצרכו בני יעקב לבא לפניו בתוך הבאים מארץ כנען לצוות עליהם כמה ימכרו לארצם, כי הם ראשונים לאשר באו מארץ כנען, והם באו לפניו בעבור כולם."

לפי ספורנו התנהגותו של יוסף נובעת מחוסר האמון הכללי שלו במערכת הפקידותית:

"עם היותו השליט היה הוא בעצמו המוכר ולא היה מאמין בעבדיו, כי אמנם היה הכסף רב מאד וראוי לפרעה כאמרו ויבא יוסף את הכסף ביתה פרעה, ולכן לא היה שום בר נמכר לקונים בלתי חותמו או כתב ידו. ולפי שעם היותו שליט היה הוא בעצמו המשביר הוצרכו אחי יוסף לבא אליו ולא לדבר אל עבדיו בלבד."

לחזקוני בפרשו דרך אחרת:

"ויוסף הוא השליט על הארץ - ואעפ"כ הוא המשביר לכל עם הארץ שהוא בעצמו מקבל את הכסף מכל הבאים, כדי שאם יבואו אחיו - יבואו לפניו. ואם אחרים יקבלו את הכסף לא ידע כשיבואו אחיו."

ההבדל בין שתי הגישות בולט לעין. לפי ספורנו ורמב"ן פגישת האחים עם יוסף היתה "מקריית"; או בגלל החשד הכללי במערכת (ספורנו) או בגלל שהם הראשונים מארץ כנען (רמב"ן). אולם לפי חזקוני יש כאן כונה עמוקה מתוכננת ליצור את המפגש בין יוסף ואחיו; **שאם יבואו אחיו - יבואו לפניו.** "אור החיים" אף הוא מצדד בגישה זו:

"הגם שהוא השליט ואין דרך שלטון לטפל במכירת התבואה ומה גם בכל כך טורח המופלא, אף על פי כן הוא המשביר לכל עם הארץ, וטעמו כמוס עימו להכיר ברדת אחיו."

לפי זה מתנהלת לפנינו תנועה דו סטרית. האחים מונעים על ידי התקוה אימתי נרד למצרים נחזיר את אחינו לאביו, ואילו יוסף ממתין **להכיר ברדת אחיו.**

קבלת דפי פרשת שבוע בדואר אלקטרוני: irdavid@zahav.net.il